

BIJLAGE 4

OBSERVEREN

1. SAMENVATTING

Observeren is meer dan kijken alleen. Observeren is kijken met een doel, namelijk zo objectief mogelijk in kaart brengen wat er precies gebeurt dat er voor zorgt dat de leerkracht een bepaalde indruk van het kind heeft. Observeren moet zo objectief mogelijk, dus in gedragstermen, gebeuren. Daarnaast moet bij het observeren worden gelet op een aantal praktische punten zoals notatiewijze en haalbaarheid.

2. WAT IS OBSERVEREN

Observatie is een goed middel in situaties waarin testen en toetsen geen mogelijkheden bieden. De sfeer in een moeilijke groep kan niet worden gemeten, wel worden ervaren tijdens een observatie.

Kijken en observeren zijn twee verschillende dingen. Kijken naar de kinderen doet elke leerkracht. Dit gebeurt spontaan en onbewust. De kijker ziet iets, vormt vervolgens een idee in zijn hoofd over wat er aan de hand is en reageert meteen zo adequaat mogelijk. Op zich is hier geen bezwaar tegen, maar in dit directe interpreteren bij het kijken schuilt soms ook een gevaar. Bijvoorbeeld:

- 'Hij kijkt naar buiten' > hij is slecht geconcentreerd
- 'Hij bijt op zijn nagels' > hij is nerveus
- 'Zij geeft een duw' > zij is agressief

Maar dit hoeft niet perse de juiste verklaring te zijn. Naar buiten kijken kan een uiting zijn van nadenken over een som, nagelbijten kan ook een gewoonte zijn en een duw geven kan ook uit zelfverdediging gebeuren. Eigenlijk kan gedrag pas goed verklaard worden als veel meer gegevens bekend zijn, na een goede probleemanalyse dus. Observeren is kijken binnen een probleemanalyse en wil dan ook zoveel zeggen als:

- Heel precies naar kinderen kijken.
- Waarbij alléén in gedragstermen wordt gepraat en niet wordt geïnterpreteerd.
- Wie observeert, bemoeit zich even niet met de situatie, hij registreert alleen wat hij ziet.

3. HET KIEZEN VAN OBSERVATIECATEGORIËN

Observeren is dus 'gericht kijken'. Hiervoor is het nodig dat de observator zich eerst heel goed afvraagt: 'Wat wil ik eigenlijk weten?' Gaat het om het gedrag van de kinderen, het gedrag van de leerkracht, gaat het om het klimaat in de groep? Gaat het om de werkhouding, het taakgedrag, de interactie etc.

Deze eerste overweging geeft al richting aan waar en wanneer geobserveerd gaat worden. Assertiviteit kan bijvoorbeeld tijdens het kringgesprek worden geobserveerd, terwijl doorwerken meer tijdens opdrachten speelt.

Na deze eerste bepaling is de volgende stap dat precies wordt gekeken hoe de gekozen

situatie geanalyseerd kan worden. Bij een observatie wordt namelijk meestal niet op alle gedrag tegelijk gelet (wat tijdens gewoon kijken wel gebeurt) maar wordt heel bewust een keuze gemaakt voor de meest belangrijke dingen. Eigenlijk wordt steeds voor elk probleem opnieuw een toegespitste observatielijst gemaakt! Bij een moeilijke groep worden de observatie-categorieën in onderling overleg vastgesteld. Mogelijke onderwerpen zijn hierboven reeds genoemd.

Bij de observatie wordt alleen gelet op de afgesproken onderwerpen. Al het overige wordt genegeerd. Door alleen op deze belangrijkste zaken te letten kan de observator er voor zorgen dat straks verbanden duidelijker worden (bijv. het taakontvangstgedrag is zwak) en wordt de observatie hanteerbaarder. (Alles opschrijven wat er gebeurt, vereist op zijn minst beheersing van steno!)

Deze observatiecategorieën komen natuurlijk niet uit de lucht vallen. Om een goede keuze te kunnen maken, kan het nuttig zijn eerst toch maar eens 'gewoon te gaan kijken' om een beter idee te krijgen hoe het groepsgebeuren in stukjes te verdelen is. Dit gewoon kijken of open observeren heeft dan wel alleen maar dit doel en wil (nog) geen verklaring voor het gedrag geven.

Bij het kiezen van observatiecategorieën is nog een tweetal punten van belang:

- De omschrijving van een categorie moet natuurlijk in objectieve termen gebeuren, omdat anders straks twee verschillende observatoren twee verschillende dingen kunnen zien. 'Geeft geen antwoord' is beter dan 'druipt af').
- Het lijkt natuurlijk prachtig om veel verschillende observatiecategorieën te bedenken, omdat dat een gedetailleerd beeld van de situatie kan geven. In de praktijk is het echter erg lastig om bijvoorbeeld veertien verschillende categorieën uit elkaar te houden, te beoordelen en te noteren. Het is verstandig om per observatie niet meer dan zeven gedragingen te willen onderscheiden.

4. DE OBSERVATIE ZELF

Nadat is vastgesteld waar precies naar gekeken gaat worden, kan worden begonnen met de observatie zelf. Ook hier moet weer over een aantal punten worden nagedacht, alvorens aan de slag te gaan.

De notatie. Alles letterlijk opschrijven wat er gebeurt, is natuurlijk veel te veel werk. Daarom wordt vaak gewerkt met een systeem of observatieformulier. Daarbij zijn er verschillende mogelijkheden. Gaat het erom hoe vaak bepaald gedrag voorkomt, dan kan gewoon per observatiecategorie een streepje worden gezet zodra dat gedrag zich voordoet, bijvoorbeeld:

• De leerkracht stelt een open vraag.	
• De leerkracht stelt een gesloten vraag.	
• De leerkracht accepteert leerlingreactie.	
• De leerkracht verwierpt leerlingreactie.	

Uit deze eenvoudige observatie kan al de conclusie worden getrokken dat de leerkracht behoorlijk directief lesgeeft.

Andere voorbeelden waarbij geturfd kan worden zijn:

- Uit de bank lopen.

- Aantal sommen af.
- Aantal keren hulp vragen.
- Aantal provocaties.
- Aantal kinderen dat doorwerkt.
- Aantal opmerkingen (verstoringen tijdens werkmomenten) van de leerkracht.

Bij de observatiecategorie 'doorwerken aan een taak' staat eerder de tijdsduur centraal. Voorbeelden hiervan zijn:

- Hoe lang luistert het kind naar de instructie?
- Hoe lang werkt het kind maximaal achter elkaar door?
- Hoe lang duurt het omkleden bij de gymles?

Bij dit soort observaties wordt eenvoudig de stopwatch gehanteerd en de tijd genoteerd. Gaat het om gedrag dat vrij snel over de observatiecategorieën wisselt, dan kan een tijdsteekproef handig zijn: om de zoveel tijd (20 seconden, 1 minuut) wordt heel even geobserveerd en vastgesteld welke categorie zich op dat moment voordoet. In de tussenliggende tijd wordt dus niet gekeken! Bijvoorbeeld:

Actief aan het werk = W
 Raadpleegt informatiebron = I
 Vraagt/krijgt hulp = H
 Niet aan het werk = NW

Min.	na 20 seconden	na 40 seconden	na 60 seconden
1	W I H NW	W I H NW	W I H NW
2	W I H NW	W I H NW	W I H NW
3	W I H NW	W I H NW	W I H NW
4	W I H NW	W I H NW	W I H NW
5	W I H NW	W I H NW	W I H NW
6	W I H NW	W I H NW	W I H NW
7	W I H NW	W I H NW	W I H NW
etc			

Nadat het hele formulier is ingevuld kunnen percentages worden uitgerekend, bijvoorbeeld:

- Tamara was 12% van de tijd zelfstandig aan het werk.
- 42 % van de tijd vroeg of kreeg ze hulp.
- 46 % van de tijd deed ze iets anders.

Voordeel is, dat niet voortdurend gekeken hoeft te worden. Alle steekproefjes samen geven een goede schatting van hoe het gedrag er over de hele periode uitziet. Een bijkomend voordeel van een tijdsteekproef is, dat ook gedragsvolgorden kunnen worden achterhaald. Nadat Tamara hulp heeft gekregen, gaat ze bijna nooit aan het werk, maar gaat ze eerder niet-taakgericht gedrag vertonen. Een tijdsteekproef is vaak van

toepassing tijdens werkgedrag.

Alle verschillende combinaties van observatieschema's zijn denkbaar. In de praktijk komt het er op neer dat voor ieder te observeren gedrag een eigen notatievel gemaakt zal worden. Voorbeelden van dergelijke notatievellen, ook voor het observeren van meerdere kinderen tegelijk of van hele groepsinteracties, zijn te vinden in D.J. Janson: Observeren kun je leren (1996 en 2008)

5. WIE OBSERVEERT ER?

Al eerder is genoemd, dat observeren behoorlijk intensief werk is. In het geval van 7 observatiecategorieën waarbij voortdurend in de gaten gehouden wordt welke categorie zich voordoet en waarbij ook nog eens bij elke wisseling de tijd wordt genoteerd, zal het bijna onmogelijk zijn tegelijkertijd ook nog les te geven.

Ook al hoeft bijvoorbeeld bij een tijdsteekproef niet de hele tijd te worden geobserveerd, dan nog moet voortdurend in de gaten worden gehouden of de 20 seconden alweer voorbij zijn. Een piepertje werkt daarbij natuurlijk erg storend, al helemaal als het de bedoeling is te onderzoeken hoe het zit met de concentratie!

In deze gevallen kan het nuttig zijn de observatie door iemand anders te laten doen, bijvoorbeeld de IB'er of een stagiaire. Deze staan mogelijk ook wat objectiever tegenover het probleem. Het is natuurlijk wel zo dat een 'vreemde' in de groep meer opvalt en het kind misschien lont zal ruiken. Per geval zal dit afgewogen moeten worden. Wellicht is er al een gewoonte van klassenconsultaties en zijn de kinderen gewend aan 'pottenkijkers', maar misschien ook niet. Dan kan er beter worden gekozen voor een simpeler observatieschema dat beter zelf in de hand gehouden kan worden.

Een andere mogelijkheid is natuurlijk het gebruik van de videocamera. Dit kent een aantal voordelen:

- De leerkracht kan gewoon doorgaan met lesgeven.
- De observatie hoeft pas achteraf te worden ingevuld.

Een nadeel is natuurlijk dat de aanwezigheid van een videocamera net zo remmend kan werken als een vreemde in de groep. Misschien wil de braneschopper liever niet dat zijn pesterijen op beeld worden vastgelegd of misschien geeft dat ook wel juist een extra uitdaging om te laten zien wat hij allemaal durft. Hoe meer het te observeren probleem te maken heeft met het groepsklimaat of de emotionele toestand van de leerling, hoe voorzichtiger omgegaan moet worden met het aanbrengen van nieuwe elementen in de situatie.